

Scrisori din Ardeal

— Descrerea populației în Ungaria —

La sfârșitul anului 1906, guvernul ungar a publicat datele statistice referitoare la mișcarea populației din anul 1905. Este o carte voluminoasă de 370 pagini, un tablou a unei stări de lucruri nu se poate mai triste. Se constată anume, în chip neîndoios, și de cei competenți, că în statul ungar populația descreește. Iar cauzele acestei descrescări, iarăși se constată în mod officios, sint de natură a dovedi o stare semiberbară. Nu poate fi adică socotit *cult* statul în care se petrec lucruri ca la noi: să moară oamenii de foame și din cauza lipsei absolute a îngrijirii medicale. Tot așa, se constată deeseneni că deodată cu creșterea mortalității, cresc și alte mizerii.

Le vom lua pe rînd, cercetînd mișcarea populației :

I. *Căsătoririle*. Media căsătoriilor încheiate în intervalul 1891—1900 a fost în statul ungar 8.8‰.—Ungaria ocupa astfel al treilea loc între statele din Europa. (În frunte era Serbia cu 9.7 căsătorii, la o mie de locuitori; urma Saxonia cu 9.1, iar după Ungaria venea Rusia, cu 8.4 căsătorii, la o mie locuitori. România prezinta 7.1 la mie). La 1905 se încheie numai 8.7 căsătorii la mie de locuitori.

Va se zică, *scădere!*

II. *Nașterile*. În privința nașterilor, la 1891—1900 Ungaria ocupa locul al treilea, avînd 40.5 nașteri (normale) la mie de locuitori. (În frunte sta Rusia europeană cu 47.1, apoi Serbia, cu 41.6. România urma, cu 37.1 imediat după Ungaria). La 1904 statul ungar prezintă numai 37.8 nașteri la mie de locuitori. Crește însă numărul copiilor ilegitiimi (La 1895 erau 8.6 la mie, în anul 1905 sint 9.4 la mie).

Au *scăzut* deci și nașterile.

III. *Mortalitatea*. În ce privește mortalitatea, numai Rusia ne întrece. La 1900 în Ungaria erau 26.9 cazuri de moarte la mie de locuitori (În Rusia 33.5, Spania 30.0, Serbia 26.8, România 26.6, Franța 21.5, Norvegia 16.1 la mie). În anul 1905 sint 27.8 la mie.

Mortalitatea merge dar *crescînd*. Iar creşterea ei, din an în an, mai ales în populaţia infantilă, o învederează următoarele cifre :

La 1904 dintr'o sută cazuri de moarte 44.1 erau copii ;

La 1905 " " " " " " 45.3 " "

Au murit adică în 1904 nu mai puţin ca 218.670 copii (din 495.836 cazuri de moarte, de toate vîrstele) ; la 1905 acest număr este 254.150 (din 560.921 cazuri de moarte de toate vîrstele). Dela un an la altul un *spor* deci de 35.480 numai la copii şi 65.185 peste tot.

Şi mai trist tablou e următorul :

În 1904 au murit copii sub vîrsta de 5 ani 30.3%.

În 1905 " " " " " " " " 36%.

(În numere pozitive 30.045 în 1904 şi 36.137 în 1905).

Copii pînă la vîrsta de 1 an mor între 28—36%, pe cînd alte popoare ne prezintă tabloul după cum urmează : Rusia 27.0, Austria 23.6, Germania 21, Franţa 16.2, Anglia 15.4, Norvegia 9.7.

Cauzele mortalităţii mari sînt după cum urmează :

Lipsa de nutrire, ori să-i zicem pe nume : *foamea*, a cauzat în 1904 moartea a 3,947 (1.50%) persoane. În 1905 numărul acestora s'a ridicat la 5,135 (1.73%). Cît de mult bîntue mizeria asta, se poate constata din faptul că însuşi oficiul statistic spune, după arătările serviciului sanitar, că în 1904 au murit 37.952 copii sub vîrsta de 7 ani „în urma slăbiciunii fizice ereditate din naştere chiar”.

Nu-i mirare, căci în Ungaria 100.000 oameni n'au consumat (în 1905) mai mult decît 6,584 vite cornute şi 11.841 animale de casă, mai mici. Va se zică majoritatea covîrşitoare a locuitorilor nu se nutreşte cu carne, ba nici pine destulă nu are !

Optica a omorît, în 1905, nu mai puţin ca 89.120 cetăţeni. În privinţa asta statul ungar stă în fruntea celorlalte state europene.

În anul 1901 au murit adică de tuberculoză din 100.000 locuitori : în Ungaria 364, în Austria 345, în Germania 237, în Anglia 210, în Italia 188.

Ce-i mai trist e că în Ungaria boala aceasta seceră în fiecare an tot mai multe victime, pe cînd în alte state culte, lupta contra tuberculozei se poartă cu mare succes. În Anglia, de pildă, dintre 10.000 locuitori mureau în 1860 de oftică 269 înşi, în 1890 abia 173, în 1900 numai 139.

Ungurii cei mai bîntuiţi de oftică sînt mai ales acei dintre Dunăre şi Tisa.

După cercetările profesorului dr. Müller în Ungaria sînt jumătate milion de ofticoşi. Şi totuşi abia din anul 1897 s'a pornit iniţiativa particulară pentru combaterea acestui flagel care bîntue mai ales în pătura de jos, săracă, şi cea mai mare a populaţiunii ţării. Graţie activităţii profesorului universitar dr. Korányi s'a înfiinţat un sanatoriu lângă Buda-pesta. Guvernul nu face nimic. Dintre oraşe, a mai făcut un sanatoriu Presburgul. Dar ce-i asta, pentru alţiia bolnavi ?! Un strop în pustiu.

Cît este de mizerabil serviciul sanitar, se poate vedea din următoarele: pentru 100.000 locuitori nu sînt decît 26,3 doctori, 62,5 moașe, 7,5 farmacii (stabile și de mină) și 2,2 spitale. De aceea sînt comitate în care dintre 100 bolnavi abia 6—11 vād medic și abia la 7—20 moartea o constată doctorii, iar cei mai mulți bolesc și mor fără nici o căutare medicală.

Boalele venerice bîntue deasemeni. La 1905 au fost în statul ungar 41.534 sifilitici. E probabil însă să fie și mai mulți, căci, după cum arată într'o lucrare a sa profesorul dr. Török, la 1904 numai în Budapesta s'au constatat 12.150 sifilitici (*la 18 locuitori 1*). Iar în ce măsură se lățește această boală, se poate vedea din următoarele cifre:

Au murit, din 10.000 locuitori, de boale sifilitice:

In 1900 în comitate 66, în orașe 58

In 1902 „ „ 71, „ „ 58

Dacă la orașe mortalitatea nu crește, cauza sînt spitalele și doctorii mai mulți și mai pricepători. Numărul celor infectați crește însă pe fiecare an.

Primejdia acestei boale se poate judeca însă numai dacă ne vom da samă de constatările făcute în spitalele (ori mai bine, azilele, de copii) în care se caută copiii născuți din părinți sifilitici: jumătate din ei mor!

Alcoolismul de asemenea seceră victime multe și pe fiecare an face pustiiri mai numeroase.

În ce privește mortalitatea socolilă după *naționalități*, ori mai exact după *poziția geografică*, aflăm următoarele:

Mortalitatea între copii a fost mai mare (la 1904) pe teritoriul dintre Dunăre și Tisa, locuit de *Unguri*. Și, lucru ciudat: a fost mai mare mortalitatea la sate, decît în Budapesta, de pildă. Ceea-ce denotă că mamele maghiare dela țară nu'și îngrijesc bine copiii. Dintr'o sută copii normal născuți, au murit acolo 32,0, ba pe teritoriul întins al comitatului Pest 34. 8. În capitală numai 25,2.

Pe țărmul stîng al Dunărei (majorități slovace), în comitatul Turoș, mortalitatea a ajuns 37,2 dintr'o sută copii; în celelalte comitate, cu 2—3 procente mai puțin. Pe țărmul drept al Dunării (majorități maghiare, iar în unele comitate germane) raportul este de 29,3.

Pe țărmul drept al Tisei comitatele locuite de Slovaci dau 27,5, cele locuite de Ruteni (ca Bevegul) 36,3.

Pe țărmul stîng al Tisei, printre Ungurii bogați din comitatul Sabolci, mortalitatea copiilor e 37,2. Printre *Romîni* din Maramureș 29,5.

Pe teritoriul dintre Murăș-Tisa, în comitatul mixt (Si:b, Nemți, Romîni și Unguri) Torontal, mortalitatea copiilor este 36,5, în Caraș-Severin (*romîn*) 30,9.

Durere : în Ardeal, mortalitatea copiilor e mai mare printre Romîni decît printre Unguri și Sași ; ea este de 34.1.

Au murit cu totul în acel an 188.625 copii în vîrstă pînă la 5 ani și 199.234 sub 7 ani, sau, în cifre proporționale : 29.4 și 31.1 dintr'o sută. A treia parte dintre copii mor deci înainte de a împlini al șapte-lea an.

Socotind și moartea celor mari, Romîni ocupă locul al patrulea, sînd mai favorabil Ungurii, Nemții și Slovaci.

Emigrările sînt cauza principală a descreșterii populațiunii statului ungar. De unde în anul 1897 nu emigraseră decît 14.106 cetățeni (ambele sexe), la 1899 numărul emigraților s'a urcat la 43.394, la 1903 s'a atins numărul de 119.921 (*iar anul trecut 200.000*). *) În mai puțin de cît zece ani, s'a înzecit, ba chiar a ajuns de 14 ori mai mare numărul emigrațiilor. Mai dezastros se anunță însă anul 1907. Pleacă cu grămada în America cetățeni (vai, și Romîni) de prin părți de unde înainte nici nu se știa de America.

În anul 1904 au plecat mai ales Unguri mulți, după ei urmează Slovaci, apoi Nemții și la urmă de tot Romîni (9,883). Partea cea mai mare dintre Romîni (8,446) au plecat din Ardeal în *Romînia*, de unde însă partea cea mai însemnată se întoarce iarăși în satul natal, după ce în cîțiva ani și-a agonisit ceva parale (2,000—3,000 coroane).

Statisticienii maghiari constată cu durere că *din Ungaria emigrează în America mai ales Ungurii*. Și ceea ce e mai îngrijitor (pentru Unguri!), e că se duc definitiv mai bine de jumătate. *Azi sînt în America 1 milion și jumătate Unguri*. Nagyiványi Fekete Gyula scrie în privința asta : „Iar locul ramas gol nu-l poate suplini sporul mare al Evreilor germani (din Galizia), pentru că America ne înghite floarea brațelor noastre muncitoare și acasă nu rămîn decît cei slabi și fără valoare în viața economică a Americii. *Romîni duși numai pe cîtva vreme în Romînia, se întorc și ocupă poziția și pămîntul acelei ungurini, fără care nu se mai poate menține Ardealul*”.

Prohászka Otto, episcop și mare savant, a zis și el, în ședința de la 9 Februarie a Casei Magnașilor, următoarele : „Ungaria este azi în mai mare primejdie decît era la Mohaci. Pentru că un stat nu se prăpădește în urma singelui vărsat pe cîmpul de luptă, cînd de altfel puterile de acasă nu-s sleite, și pentru un popor sînt primejdioase nu cutremururile de pămînt care îi dărîmă casele, ci primejdia cea mare este pierderea de sînge care ne rîpește două milioane brațe de muncitori, și primejdios este cataclismul care deși ne lasă casa neruinată, întrecăg, dar îi închide ușa, pentru că poporul a luat lumea în cap”.

Nu-i aci locul să discut cîtă răspundere cade asupra guvernelor

*) După cum arată prefectura comitatului bănățean Torontal, cel mai fructifer dar și cu latitudii mai mari și mai multe, dela 1904 pînă acum, au emigrat d'acolo în America 36.491 cetățeni.

maghiare și ce puțin au făcut ele pentru a împiedica descreșterea populației țării. E de constatat însă că nici actualul guvern, zis „cel mai național”, n'a venit cu vre-un proiect de lege menit să îmbunătățească salubritatea publică, ci de ani mulți nu s'a mai auzit glas care să arăte în parlament în ce hal aziatic sîntem, până ce mai lunile trecute a vorbit deputatul român Al. Vaida, medic, care a îndrăznit să pună degetul pe bubă și să demonstreze ce puțin europeni sîntem în privința asta.

Tot așa: nici pentru stăvilierea emigrațiunii nu se face nimic, ci se meține legea care oprește vinderea și parcelarea marilor latifundii (proprietăți, *majorate* ale nobililor), pe cînd sute de mii cetățeni n'au de loc pămînt.

Wekerle, primul ministru și ministru de finanțe, cel mai celebru din ciți a avut și are țara, a declarat apoi, că de dare progresivă nici vorbă nu poate fi... Mizeria unei guvernări oligarhice se va meține.

Dar, în definitiv, pe noi ne interesează în special *starea Romînilor*. Cînd vedem că mortalitatea e îngrijitor de mare printre noi, ne incumbă datoriz să nu așteptăm ca guvernul să grijească de copiii și de sănătatea noastră, ci singuri să avizăm la mijloacele de îndreptare și chiar—salvare! După cum ne-am știut singuri emancipa de robia cămătarilor, întemeindu-ne bănci și luînd un avînt economic, tot așa trebuie să găsim calea ridicării satelor din actuala stare tristă în ce privește sănătatea obștească.

Să ne gîndim apoi și la emigrări. Ele iau o dimensiune îngrijitoare. La 1900 nu emigraseră decît 3,092 Romîni, la 1903 numărul emigranților romîni e de 5,585, iar la 1905 de două ori atîta și destunci încoace crește mereu. Că Ungurii se duc de 4—5 ori atîția, asta nu ne poate fi mîngiere, mai ales că numărul Romînilor care emigrează în America, pe zi ce trece crește mereu.

Ca să ne putem meține locul, trebuie să tindem la sporire și îmbogățire, căci pe cînd descreșterea, relativă și asta, a Ungurilor se echilibrează prin puterea ce o au de a guverna asupra tuturor, de noi nu se îndură nimeni, ci singuri caulă să ne ajutăm.

Arad, 276 Februarie 1907.

Russu Șirianu.

— Chestiunea școlară în Ungaria —

I

N'a greșit cine a zis că politica e un monstru cu sute de guri, totdeauna gata să înghită, să nimicească tot ce-i stă în cale. Până cînd a ceastă deprindere, prea de multeori păgubitoare, a omenirii se mărginește a-și juca hora sa complicată și perfidă numai în chestiuni de ordin utilitar, pînă cînd nu depășește hotarele competiției sale, e tolera-

bilă și se impune. Dar de îndată ce slujbașii acestui monstru încep a face ingresiuni prădalnice pe terenele limitrofe, unde nu e vorba de armonizarea și echilibrarea unor efemere interese economice ori sociale, ci de însăși ființa sufletească, cu întrag cuprinsul de gândiri și simțiri a unui individ sau a unui popor, ei devin niște asasini, care cu mînă sacrilegă se ating de drepturile sfinte și vecinice ale singuraticilor și ale popoarelor, deopotrivă.

Un astfel de atentat pregătește acum de multă vreme politica maghiară asupra școalelor române, asupra acestor instituțiuni legale și sfinte, care pornind din tinda bisericii și călăuzite de spiritul religios creștinesc al culturii noastre românești, au ajuns după veacuri de surghiunire și după decenii de apăsare volnică—*proprietatea, susținută și sporită cu sudor de singe, a neamului nostru*. Au ajuns locurile de adăpost, de muncă și de prindere, de apărare și întărire ale gândirii românești, care trebuie să stăpînească în mod desăvîrșit mintea generațiilor ce se cresc în ele și să pătrundă, fără putință de a mai fi înlăturată, inimile tinerelor mîlădițe ce îi sint încredințate, pentru a pregăti din ele vlăstarele de mîne ale bisericii și neamului nostru.

În împărăția aceasta a muncii pacinice se fac acum, de trei decenii încoace, an de an, zi de zi navăliri și încălcări nelegiute. Se desconsideră, se încearcă chiar totala desființare a drepturilor firești ale celor care susțin aceste școli și ar avea prin urmare singuri chemarea și competența a le diriguî și apăra. Se pun piedecile cele mai grele în calea progresului ce ar putea realiza aceste școli dacă n'ar fi mereu infestate din partea politiceii ungurești,—asămănătoare întru toate sgrîpțorului răpitor, care „în lăcomia sa cuprinde pradă mai multă decît poate înghiți, dacă nu de alta, fie și numai ca să-i putrezească în ghiară”.

Toate nedreptățile ni se administrează, firește, fiindcă așa pretinde o rațiune mai înaltă, rațiunea acelu stat care în Țara ungurească se falsifică cu totul, identificîndu-se, în mod silît și neiertat, cu interesele particulare ale unui singur neam de oameni, dintre cele multe cite a așezat aci destinul spre locuire și bună nărvire împreună, iar nu pentru a se sfîrteca între olaltă...

Într'o țară ce se pretinde civilizată, rațiunea de stat nu poate să piardă nici odată din vedere interesul general al tuturor cetățenilor, al tuturor supușilor săi, și întru cît divergențe firești, deosebiri de rasă ori de ordin social ar provoca o desbinare, o împotrivire între olaltă a intereselor, pe care le au diferitele pături ale cetățenilor, o *politică înțelcaptă* ar trebui să privească de cea mai înaltă a sa misiune rolul de a împăca divergențele, de a mijloci o armonie trainică a intereselor care se ciocnesc în capete, iar nu să înăsprească, prin măsuri pătimașe pripite ori rău cugetate, și mai mult deschilinirele, să lărgească și mai tare prăpastiile, pe care ura de veacuri le-a icuit și de altfel atît de adînc între fiii acestei *nenorocite țări*.

Actuala politică maghiară însă în loc de a nizuî spre o îmblinzire

și apropiere a diferitelor elemente, urmărind planul utopic al creării unui stat unitar național maghiar, precipitează măsuri și dispoziții care nu vor fi în stare să aducă consolidarea și uniformizarea contemplată, ci tocmai contrariul: *ura logică*, din care va rezulta o dismembrare acerbă și implacabilă. Pentru că ținta ce și-o pune politica de maghiarizare e o nelegiure strigătoare. Pentru că a voi să nimicești ori să stînjinesti, deocamdată, avîntul sufletesc al multor milioane de oameni, impunîndu-le anume bariere strîmte și zătîcnitoare pentru creșterea și dezvoltarea lor națională și elică-culturală, e o tendință anti-creștinească, neumanitară și deci nelegiuită. *A face din școala populară teren pentru experimente politice hazardate și neghioabe, a voi să degradezi școala de la înalta ei misiune de a crește și innobila sufletele, la o simplă uncaltă pusă în slujba unei politici nefaste, e un lucru care nu i se poate erta nici unca dintre toate cîrmuirile lumești!*

E cît se poate de destabilizantă încercarea de a conturba școala în munca ei educativă și civiilizatoare, de a-i fixa ținte și de a-i impune probleme atît de străine adevăratului ei scop, și atît de necongruente cu unica ei chemare.

Încercări de aceste s'au făcut multe în curgerea veacurilor, ele însă n'au putut avea niciodată un rezultat bun și durabil. Împotriva unor asemenea încercări protestează însuși întemeietorul în sens modern al școlii populare, Luthier, care pentru a apăra drepturile bisericii asupra școlii, ca pe ale unei mame asupra fiicei sale, scria odinioară, cu toată puterea convingerii, astfel:

„Das weltliche Regiment hat Gesetze, die sich nicht weiter erstrecken, denn über Leib und Gut und was äusserlich ist auf Erden. Denn über die Seele kann und will Gott niemand lassen regieren, denn sich selbst allein. Darum wo weltliche Gewalt sich vermisst der Seelen Gesetz zu geben, da greift sie Gott in sein Regiment und verführet und verderbt nur die Seelen“.

II.

Inceputul instrucției și al educației, în sens creștinesc, făcîndu-l biserica întreg evul mediu dearîndul,—bisericii îi revine, exclusiv, rolul de supraveghere și de conducere în viața intelectuală, deci și dreptul de a fi slugură stăpînitoare peste școale. Și pînă cînd statul era privit ca existînd numai din mila lui D-zeu, iar nici de cît ca o construcție a minții omenești deliberative, cum îl considerau mai tîrziu filozofii reacționari ai veacului al XVIII-lea, cîrmuirii lumești nici prin gînd nu'î trecea să încerce a reclama pentru sine conducerea școlilor, ori să facă deosebire între comuna bisericăscă și cea politică. Biserica nu o scurtau niciodată în drepturile și privilegiile ei. Dimpotrivă, le sporiau pe aceste, ori cînd li se dădea prilej.

Mai tîrziu însă, cînd unitatea bisericii a fost slăbită, cînd dife-

ritele biserici naționale care își iau începutul în deceniile prime ale reformei religioase, își aleg tocmai catedra și amvonul ca cele mai potrivite mijloace pentru întemeierea și răspindirea doctrinelor speciale, pe care își întemeiau existența lor a parte : politica de stat ia sub protecțiunea sa pe una dintre bisericile luptătoare, acordind celorlalte tot prisosul de asupriri și prigoniri.

În chipul acesta se naște o biserică, interesele căreia se indentifică cu ale statului, și o religie, numită religia de stat, în fața căreia stau celelalte confesiuni permise („recepte“) și altele abia tolerate, ori de-a-dreptul persecutate din partea statului, avîndu-și toate școalele lor puse în slujba luptelor confesionale. Școala devine în timpul acesia o arenă, în care armele științei se ciocnesc adeseori cu atita înverșunare, ca și fierul ucigător pe cîmpurile de luptă, unde să măcelăresc creștinii în numele și spre mărirea lui D-zeu și a bisericii mîntuitoare...

Agerul și pătrunzătorul Montesquieu a spus *un advăr* afirmînd că pentru binele obștesc în genere, și în deosebi pentru progresul cultural al statelor, tocmai acele confesiuni au adus mai mari foleose, care au fost mai mult persecutate. Experiența istorică confirmă acest adevăr, împrumutîndu-i valoare generală, dela care nu se poate sustrage nici Ungaria.

În Ungaria, care dela Sf. Stefan și până azi și-a păstrat în toate timpurile caracterul său de regat catolic, *regnum Marianum*, școalele protestanților au avut să îndure nenumărate persecuțiuni și asupriri.

Totuși ele au putut da o samă de bărbați, vrednici stegari și apărători ai națiunii maghiare pe timpul luptelor ce purtau cu Habsburgii, sub pretexte confesionale și de constituție, de fapt însă pentru păsirarea firii lor etnice, pentru întărirea naționalității și pentru dezvoltarea lor neîmpiedecată în direcție națională. Naționalitatea maghiară a avut norocul a'și fi putut afla—în acele vremuri de sfășieri lăuntrice—bună ocrotire la curtea din Bălgrad, a principilor ardeleni, sub scutul cărora protestantismul isbuti a predomina în Ardeal, închizînd iezuiților școale și biserici și alungînd pe acești militari ai catolicismului peste graniți. Dar iezuiții au fost destul de isteți ca să se știe furișă mai tîrziu, sub egida primatului Kolonics și a stăpînirii habsburgice iarăși în Ardeal, unde în curînd își recuștigară terenul pierdut, acaparînd pentru biserica lor militantă o bună parte din Romîni închinători ai bisericii răsăritene... Așa că în secolul al XVIII-lea biserica catolică își revindecă din nou rolul preponderant și în Ardeal.

Celui mai înalt patron al acestei biserici, împăratului, i se asigură prin legi și asupra școalelor *acatolice* drepturi, pe care până atunci nu le avea. Așa prin articolul 74 al legii din 1715 i se dă dreptul de supremă inspecție asupra tuturor fundațiilor, precum și asupra școalelor susținute din acestea ; iar articolul 70 din legea din 1723 încredințează capului încoronat conducerea întregului învățămînt din țară.

De aci înainte pînsoniile, memorandele protestanților în afaceri bi-

sericești și școlare, nu mai contenesc. Dar ele împărtășesc aproape toate aceeași soartă: se pun *ad acta* ! În deosebi împărăteasa Maria Terezia era pornită împotriva acatolicilor ; primind dela papa la 1758 titlul de rege apostolic al Ungariei își ținea oarecum de datorință a stîrpi buruiana ereziilor, cum erau încă privite confesiunile acatolice din țările aflătoare sub sceptrul său. *Protestanții maghiari se văd într'un rînd nevoiți a se adresa către regele Prusiei*, crezînd că intervenirea acestuia va putea mijloci ca Maria Terezia să și modereze măsurile de restricțiuni și asupriri croite pentru bisericile și școalele lor. Încercarea aceasta însă rămîne fără rezultat, fapt care îndeamnă pe regele Prusiei să se adreseze direct papei dela Roma, amenințînd că dacă Maria Terezia nu va înceta cu persecuțiile împotriva protestanților, va începe și el să asuprească pe supușii săi catolici. Însfîrșit—lucru aproape de necrezut—însuși *papa este acela care roagă pe Maria Terezia să și modereze zelul catolic...*

Și acest lucru să nîmplă într'un timp cînd steaua bisericii începuse a păli, cînd pentru afacerile bisericești un indiferentism cras („*damnatus indifferentismus*”, cum se exprimă Maria Terezia) începuse a cuprinde inimile, cînd creștea mereu ceata aderenților lui Voltaire, care chema pe toți cei ce împărtășiau ideile lui, să lupte pentru a „distrage infamul” („*Ecrasez l'infame !*” înțelegînd sub acest din urmă cuvînt biserica creștină). Direcția aceasta contribui a micșora, deocamdată, influența bisericii asupra școlii.

În epoca absolutismului luminat, îngrijirea de școale începe a o lua tot mai mult statul asupra sa. În Ungaria se face același lucru, dar fiindcă statul cu biserica catolică urmărea scopuri comune, tendința de a uniformiza toate școalele provoacă nemulțămirea mai ales a protestanților, care se simțiau prin aceasta scurtați în drepturile bisericii lor și despoiați de *cea mai efectivă armă culturală, de școli*. Maria Terezia însă enunțase că mai pre sus de confesiuni stă statul, și că instrucțiunea poate fi privită ca cel mai potrivit mijloc spre consolidarea acestuia. Ea nu ezită să afirme că școala e un factor care poate și trebuie să fie pus în serviciul politicii. „*Die Schule ist ein Politikum*” scrie ea cu toată hotărîrea la 1760. În sensul acestor vederi de statificare a școalelor se lucrează renumita ei reformă școlară : *Ratio educationis din 1777*, care deși cere o școală omogenă pentru toți cetățenii, face totuși în § III concesiuinea ca fie-care națiune (deci nu confesiune !) să primească instrucția în școalele sale proprii (ut *natio quaelibet, quantumquidem fieri poterit, propriis instructa sit scholis vernaculis*). Se simțea totuși că instrucția tinerelor generații nu poate fi proprietatea exclusivă a statului, fiind aci și alți factori în măsură mare interesați, precum familia, biserica și națiunea mai ales.

Acestora le revine deci un drept egal și le incumbă o datorință mai mare de a îngriji de sufletul fiilor lor. Nu e deci de mirat, dacă chiar unul dintre cei mai împelizați reprezentanți ai absolutismului, cum

a fost Frideric-cel-Mare al Prusiei, recunoaște aceste postulate juste și nu stă la indoeală să infierze în studiile sale pedagogice ingerința exagerată a statului în educație, scriind: „Es ist eine Vergewaltigung, wenn man den Vätern die Freiheit nimmt ihre Kinder nach ihrem Willen zu erziehen“.

III.

Pe lângă asuprirea confesională de care erau împărtășite școlile acatolice pe timpul Mariei Terezia, se amestecau și tendințele de germanizare, căci sub școala comună, sub școala națională, nu se înțelegea alta decît cea germană. Protestanții maghiari s'au purtat totdeauna cu aversiune față de această școală și s'au ferit, cît le-a fost cu putință, de ea. Maria Terezia pentru a facilita procesul de germanizare în Ungaria, s'a gîndit a sădi mai întîi iubirea și admirația pentru limba și literatura germană în inimile nobililor tineri. Cu acest scop institue garda națională, chemînd din fiecare comitat cîte doi flăcăiandri de nobili maghiari ca să crească în cercurile curții imperiale din Viena, la adăpostul și sub influința directă a culturii germane. Și tocmai aceasta a fost măsura care a produs fructe, cu totul altele decît cele plănuite de Maria Terezia. *Din această instituție, care era proiectată pentru a desnaționaliza pe Unguri, au răsărit cei mai înflăcărați luptători pentru naționalizarea școlii și literaturii maghiare.* S'a dovedit prin cazul acesta că cultura, strecură-se ea în sufletul unui popor prin mijlocirea oricărei limbi străine, nu aduce cu sine desposlismul respectivei limbi asupra limbii naționale. Dimpotrivă, de îndată ce devine ea proprietatea cîștigată prin stăruință cinstită a unui neam, își caută căile sale de manifestare particulară tocmai cu ajutorul limbii naționale, căreia îi împrumută în chipul acesta toată bogăția cuprinsului său, îndrumînd-o în același timp spre un avînt sănătos și puternic.

Acesta e cazul și cu limba maghiară care a fost veacuri întregi desprețuită din partea aristocrației maghiare, precum și din partea legislației, justiției și administrației ungurești. Tendințele de germanizare, inițiate de Maria Terezia și continuate cu mai multă energie de către Iosif II, s'au dovedit de cea mai bună școală pentru Maghiari, în care acestora li s'au deschis ochii să-și prețuiască și cultive ce e al lor. Nici până azi nu sînt Ungurii vrednici să aprecieze și să mulțumescă lui Iosif II indeajuns această binefacere nevoită, pentru imensul serviciu adus școlii, limbii și literaturii maghiare, în desvoltarea cărora domnia de 10 ani a regelui neîncoronat, hulit și huiduit, marchează o nouă și însemnată epocă: *inceputul curentului național.*

Incepînd cu dietele din 1791 și până azi, a constituit și constituie o problemă de căpetenie a legislației ungurești impunerea limbii ma-

ghiare tuturor cetățenilor acestei patrii. Sînt necurmăte desbaterile asupra introducerii limbii maghiare ca limbă oficială în toate afacerile statului. Mai ales dela anul 1825 își ia începutul încercarea temerară de a desnaționaliza prin școli pe nemaghiari. Căci hegemonii acestei țări simțiau că îndată ce s'ar schimba bazele feudalistice ale statului maghiar, îndată ce ar începe acesta a se organiza pe baze mai democratice, întreg statul și-ar pierde caracterul lui exclusiv maghiar, pe care îl avea atunci cînd nobilimea maghiară era considerată echivalentă cu statul. De aci se explică graba desperată de a maghiariza masele, ca, luîndu-și începutul democrația, să se poată crea măcar în mod artificial și forțat o majoritate a elementului maghiar...

Széchenyi a fost slugurul om de stat care a observat pericolul ce va trebui să rezulte, în mod fatal poate, din oarba pornire de a maghiariza și amalgamiza totul. Și el a avut curajul să spună verde Ungurilor că prin măsurile lor nesocolite nu vor putea ajunge la alt rezultat, decît doar la înstrăinarea din ce în ce mai acută a celorlalte naționalități de către Maghiari. A fost aceasta o prorocie de Casandră, care ar putea și azi să pună pe gînduri pe dușmanii nesăbuiți ai școalei și limbii noastre. Dar nimenea nu l-a ascultat. Legislația maghiară și-a urmat înnaînte cu acelaș zel, demn de altă acțiune mai rațională și mai sănătoasă, opera sa de fortificare și sporire a elementului maghiar.

E poate un joc al sorții că tocmai în această epocă de tendinți vrăjmașe, se nasc școalele noastre romînești, care în butul tuturor măsurilor de opreliște și asuprire, ce li se aplică, se sporesc și se consolidează în mod rapid și îmbucurător.

Astăzi școalele aceste sînt împiedecate în munca lor pacinică și binefăcătoare. Ele sînt destinate acum de pepiniere ale unei limbi, străine de inima și gîndul neamului nostru, o limbă a cărei învățare și însușire pe deplin, cum o cere în mod alt de nefiresc noul proiect de lege al contelui Apponyi, ar fi în stare să ne mortifice interesul pentru celelalte ramuri de cunoștințe absolut indispensabile în lupta vieții, și să ne apăsesească într'un mod cu adevărat nelegiuit în desvoltarea noastră culturală, în nobila pornire spre progres.

IV.

Tendințele aceste dușmănoase nu numai că jigăesc dreptul neprescribitul cel mai firesc, pe care ar fi să-l aibă orice popor la limba și cultura sa proprie, ele sînt totodată și în flagrantă contradicție cu legile fundamentale ale țării, care asigură bisericilor noastre romînești deplina libertate de a da credincioșilor educație creștinească și cultură națională, în marginea puținii și a mijloacelor materiale de care dispun.

Legea instrucțiunii populare art. XXXVIII din 1868 asigurase naționalităților dreptul să-și țină școale populare pe limba lor, fără a im-

pune acestor școale și sarcina limbii maghiare. Iar § 17 al așa numitei „legi de naționalități” (art. XLIV din 1868) lărgeste dreptul acesta, dispunând ca naționalitățile să fie îngăduite a se cultiva în limba lor maternă și în școlile secundare „până la acel grad unde începe instrucția mai înaltă, academică”...

Adevărat că legea aceasta n'a fost niciodată executată pe de-a-tregul. Se pare că chiar alcătuitoarii ei n'au intenționat printr'însa altceva decît să dea constituției ungare aparența unui liberalism, care în realitate este—după cum foarte nimerit a spus d. deputat Vlad—o mare minciună! Patru decenii de cele mai triste experiențe au făcut ca toți cetățenii ungari „cu buze nemaghiare” să înțeleagă și să se convingă zi cu zi tot mai mult, că această lege, cu toate dispozițiile ei de egală îndreptățire, pe hirtie, a fost creată numai, „de ochii lumii” și cu acel gînd ascuns, ca ea să rămînă pentru totdeauna un eufemism gol.

Dar acum însăși ființa acestei legi în faimosul „corpus juris Hungarici” îi supără pe patrioșii înfierbîtați, care în nenumărate rînduri și-au manifestat dorința ca ea să fie abrogată. E și aci vechea procedură urîtă și barbară care se desfășoară, ca un fir al Ariadnei, din toată atitudinea lor istorică față de noi Romîni: deciteori prin lege ni s'a asigurat un drept, au stăruit din toate puterile ca legea respectivă să fie desființată și înlocuită cu alta apăsătoare pentru noi, ori pur și simplu, să nu se fiină samă de ea. Lor nu le venea—cum nu le vine nici azi la socoteală—să execute, decît legile favorabile pentru ei și împovărătoare pentru noi. La urmări, firește nu se gîndesc. Nici cit de primejdioase ar putea deveni ele,—căci pentru orice cîrmuire bîntuită de palimi și de miopie politică are valoare vechiul adevăr ciceronian: „Qui parti civium consulant, partem negligunt, rem perniciosissimam in civitatem inducunt: seditionem atque discordiam”...

Fiindcă pînă acum n'au avut îndrăzneală să abroge legea de naționalități, și-au dat toată silința s'o ciopîrtească, să invalideze toate dispozițiile favorabile nouă, prin ulterioare măsuri legislative sau și numai prin simple ordinațiuni ministeriale.

Tot așa au procedat și față de legea instrucțiunii populare, creată de br. Iosif Eötvös, un sincer și însuflețit luptător pentru libertate și egalitate,—noțiuni, pe care acest bărbat luminat nu le înțelegea în felul epigonilor săi de azi. Abia au trecut 11 ani dela sancționarea acestor legi, cînd dieta din Budapesta a și început atacurile împotriva școalelor, sau mai corect, împotriva limbii romîne. Prin art. de lege XVIII din 1879 limba maghiară se introduce ca studiu obligator în toate școlile populare nemaghiare din Ungaria. Archiereii romîni au făcut atunci opoziție în casa magnaților, au înaintat memorande, încărcate cu plîngerile bisericii și cu multele gravamine ale neamului, s'au dus la împăratul, dar de geab...

În presa românească ardeleană s'a purtat lupta pentru școală și pentru limbă cu multă vrednicie, ca și azi. Iar rezultatul?

Legea a primit sancțiunea prea înaltă și toți miniștrii unguri ai școalelor, ciși sau succedat de-atunci încoace, au crezut că cea mai potrivită cale de a-și câștiga, fără multă trudă, *merite pentru patrie* (?) este exagerarea până la absurditate a pretențiunilor cuprinse în această lege de maghiarizare. În nesăbuitul său *avînt patriotic*, fostul ministru *Wlassics* avu cutezanța să ceară, ca în fiecare școală populară a noastră, *să se propună limba maghiară în cite 17 oare pe săptămînd!*

Dar nici cu atîta nu ș'au mulțumit *lăcomia lor de sriptori*. Toate școalele au ajuns sub controlul foarte sever și supărăcios al inspectorilor statului, care la rîndul lor își făceau și își fac și ei *merite pe nemuncite, insinuînd și clevetînd asupra școalelor noastre*. Ca să ingenunche pe dascălii noștri și mai mult, au început apoi a se apropia de ei cu *banul lui Iuda*. Știînd că bisericile noastre sînt sărace și nu au de unde-și plăti învățătorii lor așa bine, ca statul pe ai săi, au început dela 1893 a pretinde ca învățătorilor confesionali să li se dea aceeași leafă ca celor de stat, ori dispun bisericile de mijloace, ori nu!—Dacă sînt sărace, cu atîta mai bine. Statul le va da ajutor, în cele mai multe cazuri *o mică întregire*, în schimbul căreia cere acum *jertfa limbii naționale*, țintind prin aceasta la *conruperea și înstreinarea sufletului românesc!*

Și e mare primejdia aceasta, căci „*sufletul românesc*“, după cum a accentuat cu multă tărie d. Spiru Haret, „*trebuie să fie inalienabil, mai mult chiar decît pămîntul românesc*“...

Aceasta este și azi *politica școlară* a actualului ministru de culte și instrucție *Albert Apponyi*, marele *Loyola al imperialismului maghiar*... Apponyi urcă prin proiectele sale, care în curînd vor deveni lege, lefurile învățătoresți într'o măsură atît de mare, încît *bisericile noastre, nici cu toate cele mai uriașe încordări, nu vor putea satisface cerințele legii*..

Prin aceasta, celor mai multe din școalele noastre li se va da lovitura de grație.

Ce palmă strașnică pentru demnitatea unui popor: să-și piardă școala, deci să privească desnădăjduit cum i se curmă firul vieții naționale, din lipsa de—parale!!

„*Recrudescunt nunc iterum vulnera*“...

Așa ar trebui să exclamăm și noi acum, cînd întreg adevărul zdrobitor de dureros, al acestor cuvinte istorice, îl simțim într'o măsură mai mare chiar decît cel ce le-a scris, acum 200 de ani (*Francisc Rákóczy*) cu slove de foc în fruntea proclamațiunii, prin care întreagă *Țara Ungurească* se arunca în flăcările revoluției. Cu adevărat, *sufletul neamului românesc începe acum iarăș a singera din toate rarele sale se-*

culare... Pentru că o mare încercare ne așteaptă, groaznică lovitură ni se pregătește! Avea multă dreptate Nestorul ziaristicii române din Ardeal, când ridică împotriva proiectului de maghiarizare din 1879 următorul protest energic, care nici în zilele noastre nu și-a pierdut actualitatea:

„Este minciună politică groasă că Românii numai din ură nu vreau să învețe limba maghiară, ci poporul nostru, ca și alte popoare, nu voeste să-și piarză timpul cu învățarea ei din simpla cauză că nu-i simte lipsa și nici că-i va simți-o vr'odată... *Orice limbă străină o lu-vești numai dacă-i simți trebuința și dacă-ți place, iară de silă nici odată. Restul este tiranie*”...

Da tiranie !!

Și nu vedem licărind nicăiri o scintee de nădejde.—Și nu cutezăm a ne îndrepta privirile rugătoare spre aceia, dela care ne-ar putea eventual veni mântuirea...

Un dascăl din Ardeal.

